

UOT 94(479.24)

ƏZİZAGHA QƏNİ-ZADƏ
SQ Hərbi Akademiyasının dissertantı
yupiter57@mail.ru

**ƏN YENİ HƏRB TARİXİMİZİN UĞURLU ƏMƏLİYYATI - ÇAYKƏND (HALQA)
ƏMƏLİYYATI (1991-ci ilin 30 aprel - 3 may)**

Məqalədə müasir hərbi tariximizin önəmli səhifələrindən biri Göygöl rayonunun (keçmiş Xanlar) Çaykənd kəndinin erməni işğalçılarından azad edilməsi ilə başa çatmış uğurlu əməliyyat - "Halqa" əməliyyatı mötəbər mənbə və həmin döyüşün iştirakçısı olmuş şahidlərin ifadələri əsasında təhlil olunmuşdur. Baş vermiş Halqa əməliyyatından 31 il keçməsinə baxmayaraq həmin əməliyyatda iştirak etmiş əsgər və zabitlərimizin qəhrəmanlığından hələ də danışılır. Əməliyyatın keçirilməsində əsas məqsəd Azərbaycanın Xanlar (indiki Göygöl) və Goranboy rayonlarında qeyri-qanuni Ermənistan silahlı birləşmələrinin silahsızlaşdırılması idi. 1991-ci il aprelin 30-da başlayaraq mayın 15-də tamamlanan əməliyyatda Azərbaycan Xüsusi Təyinatlı Milis Dəstəsinin (XTMD) qüvvələri, Milli Təhlükəsizlik Nazirliyinin (MTN) xüsusi təyinatlı dəstəsi, Sovet ordusunun 23-cü motoatıcı diviziyası yaxından iştirak etmişdir.

Əməliyyatın həyata keçirilməsinin siyasi məqsədləri var idi. Belə ki, əgər Azərbaycan ordusu Çaykənd və ətraf 7 kəndi erməni yaraqlılarından təmizləməyi bacarmasaydı, erməni millətçiləri terror hadisələri törətməklə tədricən erməni əhalisinin yaşadığı əraziləri Azərbaycandan ayırmağa nail ola bilər və ən əsası 1992-1993-cü illərdə Kəlbəcərin ardınca Gəncənin də itirilməsinə daha real şərait yaranardı.

Açar sözlər: SSRİ-nin süqutu ərəfəsində, müstəqilik, etnik-təmizləmə siyasəti, Halqa əməliyyatı, qəhrəmanlıq.

Giriş. Azərbaycan xalqı yalnız qədim tarixi, mədəniyyəti, özünəməxsus adətləri ilə deyil, həm də qəhrəmanlıq ənənələri ilə tanınır. Təkcə ən yeni hərbi tariximizə nəzər salsaq, bu ənənələrin müxtəlif döyüş əməliyyatlarında layiqincə davam etdirildiyini, yeni-yeni qəhrəmanlıq nümunələri ilə zənginləşdirildiyini görürük.

Hərbi tariximizin dəyərli səhifələrində indiyədək oxucu nəfəsi duyulmayan qiymətli mənbələr yaşamaqdadır. Tədqiqatlar göstərir ki, ordumuz Azərbaycanda müstəqil respublikanın yaradılması ərəfəsində də qəhrəmanlıqları ilə yaddaşlara yazılmış, ölkəmiz üçün taleəhəmiyyətli bir sıra döyüş əməliyyatları hazırlamış və uğurla həyata keçirmişdir. Belə əməliyyatlardan biri SSRİ-nin dağılması ərəfəsində - 1991-ci ilin aprel-may aylarında baş vermiş və Azərbaycan ordusunun şücaəti ilə tarixə düşmüş Çaykənd (Halqa) əməliyyatı idi. Qəhrəmanlıq tariximizi yaşatmaq baxımından belə döyüş əməliyyatlarının təhlili bu gün daha vacibdir.

1990-cı ilin sonlarında Azərbaycanda baş vermiş mürəkkəb ictimai-siyasi proseslər daha da gərgin hal almışdır. Vəziyyəti Ermənistanın Azərbaycana qarşı ərazi iddiaları daha da gərginləşdirmiş, cəbhə xəttində erməni işğalçıları ilə müharibə qaçılmaz olmuşdur.

Məlumdur ki, Sovet İttifaqının süqutu ərəfəsində, Azərbaycanda milli-azadlıq hərəkatının gücləndiyi bir dövrdə ölkəmiz erməni-daşnak qüvvələri və onların himayədarları tərəfindən təhdid və təcavüzə məruz qalmışdır. Əvvəlcə etnik təmizləmə siyasəti nəticəsində iki yüz mindən artıq soydaşımız sonradan Ermənistan ərazisi hesab edilən qədim ata-baba yurdundan qovulmuşdur. Bunun ardınca Azərbaycanın Ermənistanla həmsərhəd rayonları və kəndləri qanunsuz silahlı qruplaşmaların basqınlarına məruz qalmış, Qarabağın müxtəlif ərazilərində yaşayan azərbaycanlılara qarşı dəfələrlə soyqırım törədilmişdir. Bu, əslində Ermənistan silahlı qüvvələrinin Azərbaycana qarşı elan edilməmiş müharibəyə başlaması demək idi.

Ermənilərin əməlləri Azərbaycanda kəskin etirazla qarşılanmış və 1988-ci ilin noyabrında Bakıdakı Azadlıq meydanında milyonlarla insanın iştirak etdiyi fasiləsiz mitinqlər keçirilmişdir.

1990-cı ilin əvvəllərində erməni separatizmin yeni dalğası Azərbaycan rəhbərliyini təcili tədbir gorməyə vadar edirdi. Lakin yenidən ikinci dəfə dövlət müstəqilliyinə nail olmaq şansı yaranmış Azərbaycan, əsrin əvvəllərində olduğu kimi, sonlarında da təklənmiş və köməksiz bir vəziyyətə düşmüşdü. Bir tərəfdən, təcavüzə, digər tərəfdən, ermənipərəst dövlətlərin təhdid və hədələrinə məruz qalmış ölkədə düşməyə qarşı cavab tədbirləri görmək üçün ordu quruculuğu sahəsində heç bir iş görülməmişdi. Təcavüzkar qüvvələrə qarşı vahid komandanlığa tabe olan ordu yox, yalnız milli özünü müdafiə dəstələri dağınıq formada mübarizə aparırdı.

Artıq vilayətdə proseslərin nəzarətdən çıxdığını görən Sovet İttifaqı rəhbərliyi Daxili Qoşunların, Xüsusi Təyinatlı Milis Dəstələrinin və Milli Təhlükəsizlik Nazirliyinin iştirakı ilə Qarabağda hərbi əməliyyat keçirmək qərarına gəldi. Bu məqsədlə 1991-ci il iyul ayının 25-də Qarabağdakı bütün qanunsuz silahlı birləşmələrin tərk-silah edilməsi əmri də verildi [12; 14].

Buna ardınca Azərbaycan XTPD-si həmin rayonlarda erməni silahlılarına qarşı "Çaykənd əməliyyatı" və ya "Halqa əməliyyatı" (rusca "Operatsiya Koltso") adı ilə tanınan əməliyyatı həyata keçirdi. Azərbaycanın daxilində bu əməliyyat "pasport rejiminin yoxlanması" adlandırılarsa da, "Halqa əməliyyatı" adı ilə tanındı [6].

Əməliyyatın strateji məqsədi Qarabağın hüdudlarında özlərini "fədai" adlandıran erməni separatçıları zərərsizləşdirmək, onların təchizat yollarını kəsmək üçün Qarabağ ətrafında azərbaycanlıların məskunlaşdığı yeni kəndlərdən "halqa" yaratmaq və bu ərazilərdə Azərbaycanın nəzarətini bərpa edərək təhlükəsiz zona təşkil etmək idi [8; 15].

Əməliyyatın dərinədən dərk edilməsi üçün Çaykəndin coğrafi vəziyyəti haqqında məlumat verək.

Çaykənd Azərbaycan Respublikasının Göygöl rayonunun eyni adlı inzibati ərazi dairəsinə daxil olan kənddir. Kənd Kürəkçayın kənarında, dərədə yerləşir. Gəncə-Göygöl yolunun üzərində yerləşən kənd çox aşağıda, dərədə olduğundan görünmür [1].

Çaykənd sözünün etimoloji mənası [3. s.629].

2009-cu ilin siyahıyaalınmasına əsasən kənddə 2574 nəfər əhali yaşayıb [2].

Kürəkçay boyu çayın hər iki tərəfində yerləşən Çaykəndin bir tərəfi sıx meşəli dağlar, digər tərəfi isə o zaman ermənilərin məskunlaşdığı Kamo və Azad kəndləri idi. Çaykənd Kəlbəcər-Gəncə və Toğana, Maralgol, Göygöldən gələn yolların, eləcə də Ağcakənd (keçmiş Şaumyan) - Gəncə yolunun üzərində yerləşir. Odur ki, 1000-ə yaxın evin olduğu kəndyaraqlılar üçün Gəncəni daim təhlükədə saxlamaq baxımından olduqca strateji əhəmiyyətli idi [19].

Əsrlər boyu azərbaycan türklərinin yaşadığı bu məkana Ermənilər 1896-cı ildə Türkiyədən köçürülüb. Sultan Əbdülhəmidin dövründə osmanlılarla aralarındakı ilk qarşıdurmalar zamanı çar Rusiyasına sığınan ermənilər ruslar tərəfindən Gəncə ətrafında yerləşdiriliblər [19].

İrəvan erməniləri üçün də bu kənd xüsusi əhəmiyyət kəsb edirdi. Başqa erməni kəndləri Çaykəndi özlərinə dayaq bilirdilər. SSRİ zamanında Çaykənd-İrəvan avtobusu işləyirdi. Buna görə də Qarabağ hadisələri başlayan zaman Çaykənd Gəncəbasarda yeganə erməni kəndi idi ki, İrəvandan emissarlar məhz bura gəlirdilər. İlk gələn İqor Muradyan idi. Əməliyyat məlumatlarına görə, Muradyan emissarların başçısı idi.

1989-cu ildə iki xalq arasında hadisələr kəskinləşməyə başlayanda Ermənistandan gələn qaçqınlarla Xanlar (Göygöl) rayonunda yaşayan ermənilər arasında danışıqlar gedir, qarşılıqlı köçmələr razılaşdırılırdı. Beləliklə, 2 il ərzində Mirzik, Zurnabad, Qarakeşiş, Əbləh, Kuşi Armavir (indiki Quşçu) kəndləri və Xanlar şəhərinin erməni sakinləri sakit şəkildə Ermənistana köçdülər. Ermənistandan gələn qaçqın azərbaycanlılar isə həmin kəndlərdə yerləşdirildi [7].

1990-cı illərin əvvəllərində Ermənistanda xüsusi təlim keçərək Qarabağa, Şaumyan (kənd) rayonuna, Xanlar rayonunun Çaykənd ərazisinə göndərilmiş erməni yaraqlı dəstələri fəaliyyət göstərirdi [10].

Araşdırma zamanı məlum olur ki, Qarabağda fəaliyyət göstərən terrorçulardan bir çoxu Azərbaycanın müxtəlif bölgələrində ağır cinayətlər törətmiş şəxslərdir. "Çaykənd" əməliyyatı zamanı ortaya çıxan digər vacib məsələ də orada yaşayan azərbaycanlı və ermənilərdən ibarət dinc əhəlinin uzun müddətdir həmin cinayətkarların təzyiqi altında yaşamaları idi. Dinc əhali, Azərbaycan ordusunun nəzarəti altında həmin bölgəni tərk etmək istədiklərini bildirirlər [20].

Ölkəmizin belə çətin anında erməni təcavüzkarlarına qarşı mübarizə məqsədilə yeni əsaslarla daxili işlər orqanlarının say-seçmə əməkdaşlarından ibarət, Əfqanıstanda döyüş təcrübəsi keçmiş gənclərin əlahiddə mobil bir qurumu - Xüsusi Təyinatlı Milis Dəstəsinin (XTMD-nin) yaradılması qərara alındı. XTMD-nin sayı əvvəlcə 150 nəfərlə məhdudlaşdırılsa da, daha sonra SSRİ DİN rəhbərliyindən çətinliklə də olsa razılıq alınaraq sayı 500 nəfərə yüksəldilmişdir. Qısa bir müddətdə sərhəd rayonlarında əhalinin təhlükəsizliyini və sərhədboyu 154 kəndin mühafizəsini təmin etmək üçün orada milis işçilərinin sayı 1500 nəfərə çatdırılmış, Qarabağın azərbaycanlılar yaşayan 12 kəndində yeni milis bölmələri yaradılmışdır.

Milli Ordumuzun formalaşmadığı bir dövrdə düşmənin canına qorxu salan XTMD-si respublikanın suverenliyinin, ərazi bütövlüyünün qorunmasında və torpaqlarımızın müdafiəsində mühüm xidmətlər göstərmişdi. Dəstənin üzvlərindən ən çətin şəhərlərdə istifadə edilir, Azərbaycanın 900 kilometrlik sərhəsinə nəzarət olunur, o cümlədən havadan da mühafizə tədbirləri görülürdü. Bunun üçün 30 döyüş helikopteri də ayrılmışdı. Bundan əlavə, ucqar dağ rayonlarında yerli şəraitə uyğun atlı milis dəstəsi yaradılmışdı [10].

Respublikanın digər şəhər və rayon milis bölmələrinin sərhəd bölgələrinin mühafizəsi işinə səfərbər edilməklə Ermənistandan torpaqlarımıza soxulan terrorçu və təxribatçı dəstələrin qarşısına siper çəkildi [18].

Əməliyyata hazırlıq. 1991-ci il aprelin 26-da Azərbaycan Milli təhlükəsizlik naziri Vaqif Hüseynov Hacıkəndə gəldi. Aprelin 29-da Hacıkənddə yerləşən “Ulduzcuq” düşərgəsində daxili işlər naziri Məhəmməd Əsədov, baş prokuror İsmət Qayıbov, Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin ikinci katibi Viktor Polyaniçko, Gəncədəki sovet hərbi birləşmələrinin komandiri polkovnik Maşkov, Gəncə Şəhər Milis İdarəsinin rəisi Eldar Həsənov (keçmiş baş prokuror - S.L.), Gəncə və Xanlar rayonlarının başçıları və s. iştirakı ilə müşavirə keçirildi və tezliklə Çaykənddə əməliyyat keçirilməsi ilə bağlı qərargah yaradıldı və hazırlıq işlərinə başlanıldı [11; 19].

Əməliyyat planının dəqiq və düzgün hazırlanması üçün kəşfiyyatın aparılmasına böyük ehtiyac duyulurdu.

Tez bir zamanda bu işə cəlb olunan mütəxəssislər tərəfindən əməliyyat zonasına baxış keçirildi, kənddə İrəvandan gəlmə və yerli yaraqlıların sayı, mövqeyi, əllərində olan silahlar, zəif cəhətləri və s. barədə yekun məlumat toplanıldı. Həmçinin erməni quldurlarının Ermənistan və Xankəndi ilə danışıqları da dinlənildi. Bölgə barədə bütün məlumatlar toplandıqdan sonra əməliyyat planı hazırlandı [19].

DİN naziri general-mayor Məhəmməd Əsədovun göstərişinə əsasən DİN nazirinin müavini Ramiz Xasroviç əməliyyat planı hazırladı. XTMD komandiri Əbil Rzayevə Çaykənd kəndində pasport rejiminin yoxlanılması əmri verildi [17].

Hər üç rəhbər müşavirədən sonra düşərgədə əməliyyata hazırlığa bilavasitə nəzarəti həyata keçirdi. O vaxt Gəncədə yerləşən desant polkundan da çoxsaylı hərbiçilər düşərgədə yerləşdirildi və əməliyyatında iştirakla bağlı məlumatlandırıldılar. Əməliyyatla bağlı xüsusi hazırlıqlar görülsə də, kəndin köçürülməsi məsələsi qətiləşmədi [11; 19].

Buna baxmayaraq lazımi təlimatlandırma başa çatdıqdan sonra əməliyyata start verilir. 1991-ci il aprelin 30-da şəhər saatlarında “Çaykənd” (“Halqa”) əməliyyatı başladı. Əməliyyatın ilkin mərhələsində Göygöl və Goranboy rayonlarının erməni əhalisinin yaşadığı kəndlərdə, Bakı və Gəncə arasında hərəkət edən, dinc sakinlərə və avtobuslara hücum edən silahlanmış erməni döyüşçülərinin zərərsizləşdirilməsi idi. Əməliyyatda Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı Riad Əhmədovun rəhbərlik etdiyi o zamankı Milli Təhlükəsizlik Nazirliyinin (MTN) xüsusi təyinatlı dəstəsi, XTMD, əməliyyat işçilərindən ibarət qrup və Gəncədə yerləşən hərbi qüvvələr iştirak edirdilər [4].

İlk öncə qəsəbələr qoşunlarla mühasirəyə alındı, telefon xətləri kəsildi və enerji təchizatı dayandırıldı. DİN postunun götürülməsi əməliyyata başlamaq üçün signal idi [6].

Daha sonra azərbaycan qüvvələri 3 istiqamətdən - Toğana istiqamətindən Gəncədəki sovet hərbi birləşmələrinin komandiri polkovnik Maşkov1 ZTR-lə, kəndin aşağı hissəsindən - XTMD, yuxarı tərəfdən isə Riad Əhmədovun başçılıq etdiyi DTK-nın xüsusi təyinatlı dəstəsi kəndə daxil oldu. Qüvvələri piyadaların döyüş maşını, helikopterlər müşəət edirdi [11].

Əməliyyatın gedişində polkovnik Maşkov başda olmaqla, rus hərbciləri Çaykənddəki yaraqlıların Ermənistandan gəlmiş başçısı Tatul Krpeyan tərəfindən girov götürülür. BU səbəbdən əməliyyat dərhal dayandırıldı.

Yenidən müşavirə çağırıldı. Müşavirədə Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin ikinci katibi Viktor Polyaniçko çıxış edərək silahların kənd əhalisindən yığılması, kəndin isə köçürülməməsi təklifini irəli sürdü.

V.Hüseynov ona qəti etiraz etdərək: “Siz burada “sülh adası” yarada bilməyəcəksiz. Bu günə-dək bizimkilər Çaykənddən bir nəfərə də toxunmayıblar. Ancaq erməni yaraqlıları dinc sakinlərimizi qətlə yetirirlər. Yalnız bundan sonra Polyaniçko əlini masaya vuraraq deyir: “Bəli, yeganə çıxış yolu deportasiyadır...””.

Yenidən XTMD və DTK-nın dəstələri iki istiqamətdən kəndə daxil oldu. Məlum oldu ki, ermənilər qonşu Martunaşen (Qarabulaq) istiqamətinə qaçırlar. Tez bir zamanda Quşçu kəndində post qurularaq köçün qarşısı alınmış və əməliyyat davam etdirilmişdir [6; 7; 18].

MTN-nin sabiq zabiti İlham İsmayıl öz xatirələrində yazır ki, “Tezdən milislər və bizim dəstə qatı dumanda Martunaşen istiqamətində hərəkətə keçdik. Dumandan göz-gözü görmürdü. Qəflətən duman çəkiləndə qarşımızda erməni evləri və yaraqlılarını gördük.

Bizim üstünlüyümüz aşkar idi. Ermənilər – həm kənd sakinləri, həm də yaraqlılar – Çaykəndə doğru qaçır.

Martunaşenlə Çaykəndin sərhədinə çatdıq. O yerdə müqavimətə rast gəldik, ermənilər möhkəmləndirilmiş postlardan aramsız atəş yağdırmaqla bir müddət irəliləməyimizə mane oldular. Bir azdan erməni yaraqlılarının ölən, yaralanan yoldaşlarını çıxardıqlarını və faktiki döyüşü dayandırdıqlarını müşahidə etdik. Sonradan məlum oldu ki, komandirləri, “Ded” ləqəbli keçmiş kriminal Simon Açıqgözyan öldürüləndə atəşi dayandırmaq qərarı alıbmişlər. Artıq Qarabulaq (Martunaşen) əlimizdə idi. Kənddə postları qurub geri dönməliydik. Həmin gecəni də Quşçuda keçirdik ki, erkəndən geriye – Hacıkəndə dönək [15; 8].

Mayın 2-də artıq Çaykənd erməniləri ağ bayraq qaldırdılar. Əməliyyat zamanı 19 erməni yaraqlısı öldürüldü. Onlardan on ikisi Ermənistandan, yeddisi isə yerli idi.

DTX-nin zabiti İ.İsmayıl müsahibəsində bildirir ki, “mayın 2-si ertədən Hacıkəndə döndük. Çaykənd, demək olar, sakitləşmişdi. Günortaya yaxın kəndin girişində ağ bayraqlı çaykəndlilər göründü. Kəndin yaşlı adamları rəhbərliklə elə kəndin girəcəyində görüşüb atəşin dayandırılmasını və köçürülmələrini xahiş etdilər. Beləliklə, 2 ildən çox ətrafa gərginlik verən, insanları qətlə yetirən, bizi Göygölə, başqa səfəli yerlərə həsrət qoyan bir kənd ağ bayraq qaldırmış, Gəncəbasarı təhlükə altında saxlayan bu yaraqlı bazası ləğv edilmişdi [15].

İlham İsmayılın sözlərinə görə: “Kəndi köçürmə əməliyyatı dərhal başlandı. Vertolyotlar əvvəlcədən hazırlanmışdı. Köçlərini Ermənistanı aparmaq istəyənlər üçün yenə Rustavi avtobazasının yük maşınları köməyə gəlmişdi. Əsas yük vertolyotlara düşmüşdü. Vertolyotlar çaykəndliləri Xocalı aeroportuna aparmalı idi.

DTK-nın sədri Vaqif Hüseynov məni çağıraraq bütün vertolyotların 20-22 nəfərlə yola salınmasını, hər kəsi qeydiyyatla almağı tapşırırdı. Qeydlərim hələ də durur. Dedi bunlar vertolyotlardan enən kimi aləmə yalandan car çəkəcəklər ki, bizi qırdılar, əks-təbliğət üçün hər şey hazır olmalıdır” [15].

1991-ci il mayın 6-7-də daha bir əməliyyat Ermənistan-Azərbaycan sərhədinin şimal kəsiyində yerləşən Əskipara, o cümlədən Qarabağın Hadrut və Şuşa rayonlarında yerləşən on yeddi kiçik erməni kəndində keçirilmiş, erməni quldurları zərərsizləşdirilmişdir [4].

İlham İsmayıl müsahibəsində onu da qeyd edir ki, “o vaxtkı sovet ordusu da Halqa əməliyyatına dəstək verirdi. Ancaq bu, sadəcə, görüntü idi. Sovet hərbciləri bilavasitə döyüş əməliyyatlarında iştirak etmirdilər. Sadəcə, Çaykənd qəbiristanlığı yaxınlığına bir neçə PDM yerləşdirib psixoloji təsir yaratmaq üçün qayalara bir neçə dəfə atəş açdılar. Sonra da səsgücləndiricilərlə kənddəki yaraqlıları təslim olmağa çağırırdılar” [19].

Əməliyyatın nəticələri. 1991-ci ilin aprelin 30-dan mayın 15-dək baş vermiş Halqa əməliyyatında:

1. Qarabağın Hadrut, Mardakert, Şuşa, Şaumyan və Ermənistanın Novemberyan, Tavuş, Gorus rayonlarında toplanmış və qeyri-qanuni şəkildə silahlanmış "fədai"ləri - separatçıları silahsızlaşdırıldı;
2. Xankəndində erməni silahlı dəstələrinin 10-a yaxın başçısı həbs edildi, şəhər əhalisindən silahlılar yığıldı;
3. Hadrut rayonunda ermənilərin blokadaya aldığı azərbaycan kəndlərinin blokadası yarıldı və 14 erməni kəndinin əhalisi Ermənistanə köçürüldü. Həmin kəndlərdə Ermənistan qaçqınları və məshəti türklər məskunlaşdırıldı;
4. Xanlar rayonu, Gəncə ətrafı və Kəlbəcər yolunun üstündə yerləşən Azad, Kamo, Çaykənd, Mənəş, Ərkəc və başqa kəndlərdəki erməni yaraqlıların ən böyük hərbi silah- sursat, ləvazimat bazaları və 80-ə yaxın erməni yaraqlısı məhv edildi və erməni əhali Ermənistanə köçürüldü;
5. Ümumilikdə, Göygöl rayonuna məxsus Çaykənd də daxil olmaqla 3 kənd, hazırkı Goranboy rayonunun tərkib hissəsi olan və erməni separatçılarının indi də öz əraziləri olaraq iddia etdikləri Şaumyan (Ağcakənd) rayonuna məxsus 21 kənd ermənilərdən təmizləndi və 5 000-ə yaxın erməni bu kəndləri tərk etmək məcburiyyətində qaldı. SSRİ dağıldıqdan sonra yenidən qayıtsalar da, Azərbaycan tərəfinin həyata keçirilən uğurlu Goranboy əməliyyatı ilə yenidən qovuldular. Şuşa və Hadrut rayonlarına məxsus 17 kənddə də bu əməliyyat həyata keçirilsə də ara sakitləşdikdən sonra onlar yenidən qayıdaraq bu kəndlərə yerləşdilər;
6. Əməliyyat zamanı Ermənistan, Suriya, Livan, Fransa, ABŞ və başqa ölkələrdən gəlmiş bir çox erməni döyüşçüləri və emissarları aşkar olunmuş, axtarışda olan 13 erməni cinayətkar (onlardan biri Samvel Babayan) həbs edilmiş, Ermənistandan olan silahlı birləşmənin başçısı Tatul Krpeyan isə məhv edilmişdir [9]; Babayan Bakıya gətirilərək ən yüksək cəzaya məhkum edilərək və burada 6 aydan artıq həbsxanada qalmışdır. Lakin 1991-ci ilin dekabrında əsirlərin dəyişdirilməsi nəticəsində azadlığa buraxılmışdır [16];
7. Əməliyyat nəticəsində ermənilərdən 1000-dən çox odlu silah, 180 doludağıdan top, 59 buraxılış sistemi, 53 min döyüş sursatı, 3 min 805 mərmə və mina, 350 kiloqramlıq partlayıcı maddə müsadirə edilmişdir [10].

Yüksək peşəkarlıqla hazırlanmış və həyata keçirilmiş Çaykənd əməliyyatı Azərbaycan oğullarının fədakarlığının və şücaətinin uğurlu nəticəsi olaraq müasir hərbi tarixinin ən uğurlu səhifələrindən biri kimi yadda qaldı. Döyüşlərdə Azərbaycan tərəfində itkinin minimuma enməsinin əsas səbəblərindən biri də dəqiq kəşfiyyat məlumatları idi.

Lakin bununla belə 1991-ci il aprelin 30-dan mayın 15-dək keçirilən əməliyyat Qarabağ münaqişəsinin açıq, hərbi mərhələsinin başlanğıcı oldu. Tədqiqatların nəticəsi kimi qeyd edə bilərik ki, əgər əməliyyatlar sonadək davam etdirilsəydi, hazırkı Qarabağ konfliktini tamamilə bitmiş olacaqdı [13].

Lakin uğurlu Çaykənd əməliyyatının ardınca Dağlıq Qarabağda başlanan "Halqa" əməliyyatı respublika rəhbərliyinin cəsarətsizliyi və hakimiyyətə can atan qüvvələrin "Qarabağ kartının əldən çıxma biləcəyi qorxusu" ilə daxili sabitliyi yenidən pozmaq cəhdləri sayəsində dayandırıldı. Beləliklə, Dağlıq Qarabağda başlanan pasport rejiminin yoxlanması üzrə əməliyyat yarımçıq qaldı, münaqişənin isə iki dövlət arasında 30 il davam etməsi ilə nəticələndi [18, s.6].

Nəticə. Beləliklə, 1988-ci ilin fevralın 13-dən erməni hərbi birləşmələri tərəfindən başlayan və bu il bir qərənəsi tamam olan bu hərəkət hələ 1990-cı illərdə yenidən müstəqillik qazanmış, daxili və xarici düşmənlərlə əhatə olunmuş və dərin ictimai-iqtisadi və siyasi böhran məngənəsində əzələn, bununla bərabər ordusu yenidən formalaşan gənc Azərbaycan Respublikasının yol verdiyi taktiki və strateji səhvlərin nəticəsində Qarabağın işğalı ilə nəticələndi. Beynəlxalq havadarlarının dəstəyi ilə 30 ilə yaxın Qarabağ Ermənistanının işğal altında olsa da, bu gün Ali Baş Komandan İlham Əliyevin və onun müzəffər Milli ordusunun qətiyyəti sahəsində əbədi olaraq Azərbaycandır.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi. "İnzibati ərazi bölgüsü təsnifatı" (PDF) (az.). stat.gov.az. 2019. 2020-04-16 tarixində arxivləşdirilib (PDF). İstifadə tarixi: 2021-08-06.

2. Azərbaycan Respublikası Əhalisinin Siyahıyaalınması. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi. Bakı, 2010, s.629.
3. Azərbaycan Toponimlərinin Ensiklopedik Lüğəti. Bakı, Şərq-qərb, 2007, s.427.
4. Bu gün “Çaykənd” əməliyyatından 31 il ötür, Aprel 30, 2022. - <https://gencexeber.az/tarix/bu-g-n-ayk-nd-m-liyyat-ndan-31-il-t-r/> [Müraciət tarixi: 05.10.2022].
5. Çaykənd (Göygöl). - [https://az.wikipedia.org/wiki/Çaykənd_\(Göygöl\)](https://az.wikipedia.org/wiki/Çaykənd_(Göygöl)) [Müraciət tarixi: 05.10.2022].
6. Çaykənd əməliyyatı və ya "Halqa" əməliyyatı «Кольцо», Operatsiya. - https://len.az/wiki/?axtar=Çaykənd_əməliyyatı [Müraciət tarixi: 05.10.2022].
7. “Çaykənd” əməliyyatından 27 il keçir / Ordu.az, 30 Aprel 2018. - <https://ordu.az/az/news/131524/caykend-emeliyyatından-27-il-kecir> [Müraciət tarixi: 05.10.2022].
8. Ehlamqızı Nərgiz. MTN-nin sabiq zabiti Çaykənd əməliyyatından danışır, May 21, 2019. - <http://tovuzlular.com/?p=4113> [Müraciət tarixi: 05.10.2022].
9. Ermənilər necə məhv edildi? “Üzük” əməliyyatı – Şok faktlar. - <https://alp.az/ermeniler-nece-mehv-edildi-uzuk-emeliyyati-sok-faktlar> [Müraciət tarixi: 05.10.2022].
10. Əliyarlı İltifat, Soykökü türk, nəsil şəcərəsi Qaraqoyunlu - general Məhəmməd Əsədov haqqında / Kəsp.az.-2011.-6 dekabr.- http://anl.az/down/meqale/kaspi_az/2011/dekabr/217548.htm [Müraciət tarixi: 05.10.2022].
11. Əliyeva Mətanət, Çaykənddə qələbəyə aparan yol – “Halqa” əməliyyatı (VİDEO). Müasir Azərbaycanın şanlı səhifələrindən qeydlər. 31 Oktyabr 2016. - <https://az.trend.az/azerbaijan/karabakh/2678973.html> [Müraciət tarixi: 05.10.2022].
12. Əməliyyat üzüyü. - https://wikifaz.icu/wiki/Operation_Ring [Müraciət tarixi: 05.10.2022].
13. Halqa əməliyyatı. - <https://soz6.com/nedir/60879/halqa-emeliyyati> [Müraciət tarixi: 05.10.2022].
14. Xeyrulla Xəyal, Çaykənd əməliyyatı, 25 iyul 1990 — Sovet rəhbərliyinin Dağlıq Qarabağdakı yaraqlıları tərksilah etmək qərarı, 25.07.2016. - <https://ochagsamara.wordpress.com/tag/caykənd-əməliyyatı/> [Müraciət tarixi: 05.10.2022].
15. İlham İsmayıl. Unudulmuş qələbə (2), 11 yanvar 2018. - <https://novator.az/2018/01/11/unudulmus-q-l-b-2/> [Müraciət tarixi: 05.10.2022].
16. 28 il bundan əvvəl Çaykənd azad edildi: "üzük" əməliyyatının nəticələri, 30 Aprel 2019. - <https://ok.ru/buqrupdywe/topic/70313431051087> [Müraciət tarixi: 05.10.2022].
17. Qədirli Sadiq, Çaykənd əməliyyatı 2 il əvvəl / Veteran.az - <http://veteran.az/?p=6103> [Müraciət tarixi: 05.10.2022].
18. Məmmədov Ramiz, Qəhrəmanın adına layiq // Respublika.- 2012.- 16 dekabr.- S. 6. - <http://www.anl.az/down/meqale/respublika/2012/dekabr/283985.htm> [Müraciət tarixi: 05.10.2022].
19. Sultan Laçın MTN polkovniki Qarabağdakı “unudulmuş qələbəmiz”dən danışdı Həftə içi, 7-9 iyun 2014-cü il.
20. Yusibov Ruslan, Qarakənddə öldürülən generalın bildiyi sirr nə idi? 29 noyabr 2019. - <https://www.yeniavaz.com/az/news/125583/qarakendde-oldurulen-generalin-bildiyi-sirr-ne-idi-faktlar-video> [Müraciət tarixi: 05.10.2022].

АЗИЗАГА ГАНИ-ЗАДЕ

Диссертант Военной академии ВС Азербайджана

ОБ УСПЕШНОЙ ОПЕРАЦИИ НАШЕЙ НОВЕЙШЕЙ ВОЕННОЙ ИСТОРИИ – ОПЕРАЦИЯ "ЧАЙКЕНД" (30 апреля-3 мая 1991 г.)

В статье проанализирована одна из важных страниц современной военной истории – успешная операция “Кольцо”, завершившаяся освобождением села Чайканд Гейгельского района (бывший Ханларский район) от армянских захватчиков, на основе авторитетных источников и показаний свидетелей, участвовавших в ней. Несмотря на то, что после операции “Кольцо” прошел 31 год, до сих пор с воодушевлением говорят о героизме наших солдат и офицеров, участвовавших в этой операции. Основной целью ее проведения было разоружение неза-

конных армянских вооруженных формирований в Ханларском (ныне Гейгельском) и Геранбойском районах Азербайджана. В операции, продолжавшейся с 30 апреля по 15 мая 1991 года, принимали непосредственное участие Отряд милиции специального назначения Азербайджана (ОМОН), Отряд специального назначения Министерства национальной безопасности (МНБ), 23-я мотострелковая дивизия Советской Армии.

Осуществление операции преследовало также политические цели. Так, если бы Азербайджанской Армии не удалось очистить от армянских боевиков Чайкенд и 7 окрестных сел, армянские националисты, совершая террористические акты, постепенно смогли бы отделить территории, населенные армянами, от Азербайджана и, самое главное, в 1992-1993 годах вслед за Кельбаджаром был бы потерян и Гянджа.

Ключевые слова: накануне распада СССР, независимость, политика этнической чистки, операция "Кольцо", героизм.

AZIZAGA GANI-ZADEH

*Dissertation student of the Military Academy of the
Armed Forces of Azerbaijan*

ABOUT THE SUCCESSFUL OPERATION OF OUR RECENT MILITARY HISTORY - OPERATION CHAIKEND (April 30-May 3, 1991)

The article analyzes one of the important pages of modern military history - the successful operation "Ring", which ended with the liberation of the Chaikand village of the Goygol region (formerly the Khanlar region) from the Armenian invaders, based on authoritative sources and testimonies of witnesses who participated in it. Despite the fact that 31 years have passed since Operation Ring, people still talk with enthusiasm about the heroism of our soldiers and officers who participated in this operation. The main purpose of its holding was the disarmament of illegal Armenian armed formations in the Khanlar (now Goygol) and Goranboy regions of Azerbaijan. The operation, which lasted from April 30 to May 15, 1991, was directly involved in the Special Forces of Azerbaijan (OMON), the Special Forces of the Ministry of National Security (MNB), the 23rd motorized rifle division of the Soviet Army.

The implementation of the operation also pursued political goals. So, if the Azerbaijani Army failed to clear Chaikend and 7 surrounding villages from Armenian militants, Armenian nationalists, committing terrorist acts, would gradually be able to separate the territories inhabited by Armenians from Azerbaijan and, most importantly, in 1992-1993, following Kelbajar, there was Ganja would also be lost.

Keywords: on the eve of the collapse of the USSR, independence, policy of ethnic cleansing, operation "Ring", heroism.

Məqalənin redaksiyaya daxil olduğu tarix: 05 oktyabr 2022-ci il.

Məqalənin çapa qəbul olunma tarixi: 25 oktyabr 2022-ci il

Rəyçilər: t.e.d. Nurulla Əliyev, t.e.d. Qabil Əliyev.